

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ЗЗСО ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Левчук А. В.

здобувач вищої освіти

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0009-0000-0377-443X

У статті проаналізовано важливість формування громадянської компетентності здобувачів освіти в умовах воєнного стану. Підкреслено необхідність посилення громадянського виховання як складової частини освітнього процесу, спрямованого на розвиток національної свідомості, правової культури, відповідальності, стійкості до інформаційних впливів.

Метою дослідження є обґрунтування значення формування громадянської компетентності здобувачів закладів загальної середньої освіти як ключової педагогічної проблеми в умовах воєнного стану та сучасних суспільних викликів, визначення її структурних компонентів, педагогічних умов і ефективних механізмів розвитку, спрямованих на виховання відповідального, стійкого до дезінформації, національно свідомого й соціально активного громадянина України.

Окреслено комплекс педагогічних умов, що забезпечують результативність формування громадянської компетентності здобувачів. Серед них – упровадження системи методів і форм освітньої роботи, спрямованих на становлення активної громадянської позиції; розвиток міжособистісної взаємодії у класному колективі; створення й організація проєктної діяльності та залучення школярів до соціально значущих ініціатив.

Важливим складником формування громадянської компетентності визначено проведення практико-орієнтованих заходів: інтелектуальних ігор, творчих конкурсів, проєктів, олімпіад, що сприяють розвитку патріотизму, відповідальності та ініціативності здобувачів.

Окремий акцент зроблено на потенціалі музейної педагогіки. Уроки в музеї та виховні заходи на базі музейних експозицій створюють унікальний освітній простір для формування історичної пам'яті, національної ідентичності та ціннісного ставлення до культурної спадщини. Робота з автентичними експонатами, участь у тематичних екскурсіях, інтерактивних заняттях, дискусіях і меморіальних подіях поглиблюють емоційно-ціннісний досвід здобувачів та сприяють усвідомленню власної причетності до суспільного життя. Таким чином, поєднання урочної, позаурочної та музейної діяльності забезпечує комплексний і системний характер формування громадянської компетентності.

Ключові слова: громадянська компетентність, освіта, історія, національна самосвідомість, педагогічна проблема, музейна педагогіка, виховання.

Levchuk A. V. Civic competence of secondary school students as a pedagogical problem in conditions of martial law and social challenges

In the article, the author analyzes the importance of forming civic competence of students in conditions of martial law. The need to strengthen civic education as a component of the educational process aimed at developing national consciousness, legal culture, responsibility, and resistance to information influences is emphasized. The purpose of the study is to substantiate the importance of forming civic competence of students in general secondary education institutions as a key pedagogical problem in conditions of martial law and modern social challenges, to determine its structural components, pedagogical conditions, and effective development mechanisms aimed at educating a responsible, disinformation-resistant, nationally conscious, and socially active citizen of Ukraine. The study outlines a set of pedagogical conditions that ensure the effectiveness of forming civic competence of students. Among them are the introduction of a system of methods and forms of educational work aimed at forming an active civic position; the development of interpersonal interaction in the classroom; the creation and organization of project activities and the involvement of students in socially significant initiatives. An important component of the formation of civic competence is the implementation of practice-oriented activities – intellectual games, creative competitions, projects, Olympiads, which contribute to the development of patriotism, responsibility and initiative of applicants. A special emphasis is placed on the potential of museum pedagogy. Lessons in the museum and educational activities based on museum exhibitions create a unique educational space for the formation of historical memory, national

identity and a value-based attitude towards cultural heritage. Working with authentic exhibits, participation in thematic excursions, interactive classes, discussions and memorial events deepen the emotional and value-based experience of applicants and contribute to the awareness of their own involvement in public life. Thus, the combination of classroom, extracurricular and museum activities ensures a comprehensive and systematic nature of the formation of civic competence.

Keywords: civic competence, education, history, national identity, pedagogical problem, museum pedagogy, upbringing.

Вступ. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України зумовила не лише безпекові, соціально-економічні та демографічні зміни, а й поставила перед системою освіти нові завдання щодо виховання відповідального, свідомого, стійкого до маніпуляцій громадянина. За цих умов особливої актуальності набуває проблема формування громадянської компетентності здобувачів закладів загальної середньої освіти як стратегічного ресурсу збереження національної ідентичності, соціальної стійкості та демократичного розвитку України.

У контексті сучасних суспільних викликів переосмислення змісту, структури та механізмів розвитку громадянської компетентності в закладах загальної середньої освіти набуває статусу ключової педагогічної проблеми.

Проблеми формування громадянської компетентності є об'єктом наукових досліджень українських та зарубіжних учених. Зокрема, питання становлення й розвитку громадянської освіти як спеціалізованого напрямку, спрямованого на формування громадянської компетентності, висвітлено у працях Р. Арцишевського, П. Вербицької, О. Кучера, О. Пометун та інших дослідників. Зокрема, Т. Смагіна у своїх наукових працях здійснила теоретичне обґрунтування методичної моделі формування громадянської компетентності учнів у процесі вивчення правознавства та експериментально довела результативність її впровадження під час навчання учнів [11].

Г. Русин, В. Вітюк та ін. у своїй науковій праці зазначили, що формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти є одним із ключових завдань Нової української школи та ґрунтується на положеннях чинних нормативно-правових документів. У дослідженні підкреслено, що розвиток цієї компетентності забезпечується системним громадянським вихованням, яке реалізується

у взаємодії батьків, учителів і педагогічного колективу закладу освіти [10].

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні громадянської компетентності учнів ЗССО як актуальної педагогічної проблеми в умовах воєнного стану та суспільних викликів, а також у визначенні ефективних педагогічних умов її формування.

Методи та методики дослідження. Дослідження базувалося на поєднанні теоретичних і аналітичних методів, що забезпечило комплексне вивчення проблеми формування громадянської компетентності в сучасних умовах. Теоретичний етап передбачав використання методів аналізу, синтезу та узагальнення наукових джерел, програмних документів у сфері освіти.

Метод систематизації та класифікації наукових підходів сприяв уточненню змісту поняття «громадянська компетентність» та визначенню її місця у структурі ключових компетентностей учнів. Теоретико-методологічним підґрунтям публікації слугує «Рамка компетентностей для культури демократії» (метелик) – комплексний інструментарій, спрямований на формування та оцінювання громадянських компетентностей [7].

Результати. Аналіз наявних досліджень дає підстави стверджувати, що в умовах війни особливої ваги набуває формування громадянської компетентності як інтегративної якості особистості, що забезпечує здатність учнів усвідомлювати власну відповідальність за долю держави. Як влучно підкреслила дослідниця С. Рашидова, формування та розвиток громадянської компетентності слід розглядати як взаємозумовлений і двосторонній процес. Рівень сформованості громадянської компетентності педагогів безпосередньо визначає результативність її становлення у здобувачів освіти, адже саме вчитель виступає носієм цінностей, моделей громадянської поведінки та прикладом активної суспільної позиції [8, с. 120].

На думку Т. Ремех, під час аналізу громадянської компетентності доцільно акцентувати увагу на кількох принципових положеннях. По-перше, ключова компетентність, до яких належить і громадянська, виявляється у здатності особистості здійснювати складні, багатофункціональні та міжпредметні види діяльності.

По-друге, громадянська компетентність спирається на систему громадянських цінностей, які визначають ідеали, переконання та моральну позицію особи. По-третє, її формування як готовності до активної діяльності в освітньому середовищі можливе лише за умови співпраці вчителя й учнів, у процесі їхньої спільної діяльності. По-четверте, взаємопов'язані складники громадянської компетентності розвиваються комплексно, тому завдання закладу освіти полягає у створенні сприятливих умов для оволодіння учнями цілісною системою знань, умінь, навичок і відповідних ставлень.

Постає закономірне запитання: а до яких наслідків може призвести відсутність сформованої громадянської компетентності? Очевидно, що така особистість матиме труднощі з ефективним розв'язанням повсякденних проблем, прийняттям виважених рішень та активною участю у суспільному житті. Причинами цього можуть бути несформованість життєвих ціннісних орієнтацій і мотивації, недостатній рівень правових знань та вмінь застосовувати їх на практиці, слабко розвинені комунікативні та рефлексивні навички, критичне мислення, а також труднощі у виборі оптимальної стратегії дій. Унаслідок цього людина втрачає здатність гнучко реагувати на зміни, адаптуватися до нових умов або впливати на них, відповідати суспільним очікуванням і послідовно відстоювати власну громадянську позицію [9, с. 36].

До основних громадянських компетентностей здобувачів закладів загальної середньої освіти належить комплекс взаємопов'язаних знань, цінностей, умінь і моделей поведінки, що забезпечують становлення свідомого й відповідального громадянина. Насамперед ідеться про усвідомлення власної громадянської, національної та культурної ідентичності, повагу до культурного й етнічного

різноманіття, здатність зберігати українські традиції та духовну спадщину. Громадянська компетентність передбачає обізнаність із європейськими цінностями, передусім принципами демократії, поваги до прав і свобод людини.

Водночас важливим її компонентом є розвинені навички соціальної комунікації та співпраці, спрямовані на розв'язання проблем громади різного рівня, зокрема через участь у волонтерських, соціальних та громадських ініціативах. Сукупність окреслених характеристик забезпечує готовність особистості до активної участі в житті суспільства та відповідального виконання ролі громадянина в сучасних умовах [4].

Спираючись на ключові положення, Рамка компетентностей для культури демократії пропонує цілісну концептуальну модель компетентностей. Вони мають стати орієнтиром для освітян у процесі формування в здобувачів освіти спроможності до активної, відповідальної та результативної участі в демократичному суспільстві. Загалом модель охоплює 20 компетентностей, структурованих у чотири взаємопов'язані категорії: цінності, ставлення, вміння, знання та критичне розуміння. Сукупність цих складників утворює інтегровану систему, яка забезпечує ефективну поведінку особи в умовах демократичної культури [7, с. 27].

Громадянська освіта відіграє визначальну роль у формуванні свідомого, відповідального та соціально активного суспільства. Її стратегічною метою є підготовка громадян, які володіють системними знаннями, розвиненими практичними вміннями та усталеними ціннісними орієнтаціями, необхідними для повноцінної участі в суспільному житті [6].

Результати проведеного нами дослідження, здійсненого на основі аналізу праць українських науковців, засвідчують, що в умовах воєнного стану та глибоких суспільних трансформацій формування громадянської компетентності здобувачів ЗЗСО постає як складна й багатоаспектна педагогічна проблема. Зокрема, зміст курсу «Громадянська освіта» для 10-го класу потребує концептуального оновлення з урахуванням реалій триваючої російсько-української війни, змін у системі сус-

пільних цінностей, посилення інформаційних загроз і необхідності утвердження стійкої громадянської та національної ідентичності [1].

Показовим прикладом державно-громадської взаємодії у сфері освіти став волонтерський проект «Українська дистанційна школа» у березні 2022 р. Його реалізація була спрямована на забезпечення доступу до якісної освіти дітям, які через війну були змушені залишити свої домівки. Подібні ініціативи не лише гарантували реалізацію права на освіту, а й формували в учнів досвід взаємодопомоги.

Зауважимо, що від часу проголошення незалежності державна освітня політика України розвивалася в умовах постійного пошуку балансу між модернізаційними реформами та недостатньою пріоритетністю галузі. Натомість громадянське суспільство, яке проходило етапи соціокультурної трансформації, поступово утвердилося як активний суб'єкт впливу на освітні процеси. У цьому процесі громадянське суспільство виступає не лише інституційним партнером держави, а й важливим виховним середовищем, що формує ціннісні орієнтири молодого покоління [5, с. 9].

Становлення громадянської самосвідомості та моральних засад молоді має спиратися на історичний досвід боротьби українського народу за свободу, незалежність і розбудову власної державності. Світоглядними орієнтирами у цьому процесі виступають ідеали соборності, державотворення та свободи.

Виховний складник освіти повинен органічно інтегруватися в загальний освітній процес і ґрунтуватися на базових духовних цінностях українського суспільства, зокрема національній самосвідомості, ідентичності, гідності, єдності та прагненні до волі. Водночас важливо забезпечувати утвердження універсальних морально-етичних засад: чесності, поваги, турботи, справедливості, а також соціально-політичних принципів, серед яких – демократія, патріотизм [6].

Показовим прикладом формування громадянської компетентності в умовах воєнного стану є проведення культурно-просвітницьких заходів, що поєднують мистецтво, волонтерство та суспільну солідарність. Зокрема, відкриття фотовиставки Валентини Загнетової «Я так бачу...», організоване за спри-

яння ГО «Рідна Кременеччина» у приміщенні Кременецького краєзнавчого музею, стало не лише мистецькою подією, а й важливим майданчиком громадянської активності. Символічного змісту заходу надала участь херсонського волонтера Григорія Янченка, відомого як «Дядя Гриша», який із 2014 р. системно підтримує українських військових. Його присутність та передача експонатів до фондів музею засвідчили взаємозв'язок локальної культурної ініціативи з національним волонтерським рухом [2]. Подібні ініціативи виступають ефективним механізмом розвитку громадянської компетентності, адже сприяють інтеграції знань про демократичні цінності з реальними практиками соціальної взаємодії, волонтерства та національної солідарності, що є особливо важливим в умовах воєнного стану.

Сучасні підходи до музейної діяльності передбачають активніше залучення музеїв до обговорення глобальних викликів, у яких органічно поєднуються локальний і загальнонаціональний виміри. Для здобувачів освіти це створює можливості усвідомлення власної причетності до ширших суспільних процесів, розвитку критичного мислення та здатності співвідносити місцеві події з глобальним контекстом. Через музейну педагогіку формується ціннісний складник громадянської компетентності: повага до історико-культурної спадщини, усвідомлення значення державності, відповідальність за збереження національних надбань.

Музей виступає важливим педагогічним середовищем, у якому в умовах воєнного стану посилюється виховний потенціал освіти та створюються ефективні умови для розвитку громадянської компетентності здобувачів ЗЗСО [3, с. 63], особливо залучення учнів до практик громадянської участі: волонтерських ініціатив, соціальних проєктів, учнівського самоврядування, музейно-просвітницької діяльності, що формують досвід соціальної відповідальності та солідарності молодого покоління

Висновки. Отже, на основі аналізу наукової та навчально-методичної літератури, а також керуючись власним досвідом проведення музейних уроків, можемо зазначити, що застосування сучасних інноваційних підходів

до формування громадянської компетентності сприяє цілісному поєднанню знань, цінностей та діяльнісних компонентів розвитку особистості учня, забезпечує підвищення мотивації до соціальної активності, формує критичне мислення, національну свідомість і відпові-

дальне ставлення до суспільних процесів, а також створює умови для практичного засвоєння демократичних принципів через інтерактивні форми роботи, зокрема музейні заняття, проєктну діяльність і участь у громадських ініціативах.

Список використаних джерел

1. Бублик О. І. Трансформація змісту курсу громадянської освіти для 10-го класу: нові аспекти в умовах російсько-української війни. *Південний архів (історичні науки)*. 2025. № 51. С. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2025-51-1>
2. Відкриття виставки Валентини Загнетової «Я так бачу...». Військові в об'єктиві жінки, що фотографує душею. 2025. *ГО «Рідна Кременеччина»*. URL: https://kremenechchyna.blogspot.com/2025/11/blog-post_19.html
3. Караманов О. Актуалізація соціокультурної місії музеїв в умовах воєнного стану. *Музейна педагогіка в умовах воєнного стану* : збірник матеріалів Міжнародного круглого столу, м. Київ, 26 травня 2022 р. / за наук. ред. С. О. Довгого. Київ : Мала академія наук України, 2022. С. 60–63.
4. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 р. № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-r#Text>
5. Манько І. Вплив громадянського суспільства на розвиток освіти в Україні (1991–2023). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 73. Т. 1. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-1-2>
6. Потапенко О. Цінності громадянської освіти та їх реалізація в державній освітній політиці. *Вісник науки та освіти*. 2025. № 1. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1\(31\)-2322-2334](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1(31)-2322-2334)
7. Рамка компетентностей для культури демократії. 2018. URL: <https://www.schools-for-democracy.org/biblioteka/ofitsiini-dokumenty-rady-yevropy/ramka-kompetentnostej-dlya-kulturi-demokratiji-2>
8. Рашидова С. Проблема формування громадянської компетентності у суб'єктів інклюзивного освітнього простору в працях українських учених: аналітичний огляд. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2025. № 1. С. 119–131. DOI: [10.33216/2220-6310/2025-111-1-119-131](https://doi.org/10.33216/2220-6310/2025-111-1-119-131)
9. Ремех Т. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41.
10. Розвиток громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти Нової української школи / Г. Русин та ін. *Acta Pedagogica Volyniensis*. 2023. № 5. С. 50–56, DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.5.8>
11. Смагіна Т. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2007. 15 с.

References

1. Bublyk, O. I. (2025). Transformatsiia zmistu kursu hromadianskoi osvity dlia 10 klasu: novi aspekty v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Transformation of the content of the civic education course for Grade 10: New aspects in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Pivdennyi arkhiv (istorychni nauky) – Southern Archive (Historical Sciences)*, (51), 5–10. <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2025-51-1> [in Ukrainian].
2. HO “Ridna Kremenechchyna”. (2025). Vidkryttia vystavky Valentyny Zahnetovoi “Ja tak bachu...”. Viiskovi v ob'iektivii zhinky, shcho fotohrafiue dusheiu [Opening of Valentyna Zahnetova's exhibition “This Is How I See...”. The military in the lens of a woman who photographs with her soul]. Retrieved from https://kremenechchyna.blogspot.com/2025/11/blog-post_19.html [in Ukrainian].
3. Karamanov, O. (2022). Aktualizatsiia sotsiokulturnoi misii muzeiv v umovakh voiennoho stanu [Actualization of the socio-cultural mission of museums under martial law]. In S. O. Dovhyi (Ed.), *Muzeina pedahohika v umovakh voiennoho stanu: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoho kruhloho stolu (Kyiv, May 26, 2022)* (pp. 60–63). Kyiv: Natsionalnyi tsentr “Mala akademiia nauk Ukrainy”. [in Ukrainian].
4. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018). Kontseptsiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini: Rozporiadzhennia vid 3 zhovtnia 2018 r. № 710-r [Concept for the Development of Civic Education in Ukraine] [in Ukrainian].
5. Manko, I. (2024). Vplyv hromadianskoho suspilstva na rozvytok osvity v Ukraini (1991–2023) [The influence of civil society on the development of education in Ukraine (1991–2023)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of Humanities*, 73(1). <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-1-2> [in Ukrainian].
6. Potapenko, O. (2025). Tsinnosti hromadianskoi osvity ta yikh realizatsiia v derzhavnii osvitnii politytsi [Values of civic education and their implementation in state educational policy]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, (1). [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1\(31\)-2322-2334](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1(31)-2322-2334) [in Ukrainian].

7. Council of Europe. (2018). Ramka kompetentnosti dlia kultury demokratii [Reference Framework of Competences for Democratic Culture]. Retrieved from <https://www.schools-for-democracy.org/biblioteka/ofitsiini-dokumenty-rady-yevropy/ramka-kompetentnostej-dlya-kulturi-demokratiji-2> [in Ukrainian].
8. Rasydova, S. (2025). Problema formuvannia hromadianskoi kompetentnosti u sub'iektiv inkluzyvnoho osvitnoho prostoru v pratsiakh ukrainskykh uchenykh: analitychnyi ohliad [The problem of forming civic competence among subjects of inclusive educational space in the works of Ukrainian scholars: An analytical review]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Spirituality of Personality: Methodology, Theory and Practice*, (1), 119–131. <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2025-111-1-119-131> [in Ukrainian].
9. Remekh, T. (2018). Sutnist i struktura hromadianskoi kompetentnosti uchnia Novoi Ukrainiskoi Shkoly [Essence and structure of civic competence of a New Ukrainian School student]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Educational Journal*, (2), 34–41. [in Ukrainian].
10. Rusyn, H., Vitiuk, V. (2023). Rozvytok hromadianskoi kompetentnosti u zdobuvachiv pochatkovoї osvity Novoi ukrainskoi shkoly [Development of civic competence among primary school students of the New Ukrainian School]. *Acta Pedagogica Volynienses*, (5), 50–56. [in Ukrainian].
11. Smahina, T. (2007). *Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv u protsesi navchannia pravoznavstva* [Formation of students' civic competence in the process of teaching law] (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.05.2026